

Абитулярий
Української
журнальної

ч. 1

АРХИТЕКТУРА

Вугання Раги Української Уряду
на Схрґі Ранаги за фінансового
господарства Батерієського Руми
мету Рурґіє Українознавства ім
Івот Ляреєського в Урохні-

1962

diasporiana.org.ua

М. БИТНИСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Ч. I.

АРХІТЕКТУРА

Торонто

1962

Вступ

КУЛЬТУРА

Культурою (латинське слово) називається загальний здобуток духової та матеріальної творчості людства у віковому його розвитку. Загальне поняття культури розпадається на два підрядні означення: власної культури і цивілізації. *Культура* властива це є людська творчість в межах виключно духової сфери (релігія, право, наука, мистецтво); *цивілізація* — творення людиною матеріальних цінностей, як виживи, одягу, житла, шляхів, міст, природні відкриття, та всякі технічні вдосконалення.

ТВОРЧІСТЬ

Джерелом культури і всього поступу людства є могутні *духові творчі сили*, що відрізняють людину від усіх інших живих істот на землі. Животворча ж діяльність людини заснована на *природних властивостях людського духа*, який виявляє себе у трьох напрямах діяння: в *розумі, в почутті і в волі*.

Зважаючи на ці три елементи душі, і сучасна модерна наука визнає три сфери (області чи ділянки) творчого вияву, а саме: *розум* має своїм предметом творчість *наукову*; у сфері *почувань* вміщується творчість *мистецька*, а область волевих актів обіймає *мораль*. (Дивись СХЕМУ ТВОРЧОСТІ ЛЮДСЬКОГО ДУХА. Таблиця 1-ша).

Найяскравіше і найефектовніше назовні багатогранна і різноманітна духовна діяльність людини виявляється у сфері почуттєвій через надзвичайно чутливий фізичний апарат п'яти змислів — *зору, слуху*.

дотику, нюху і смаку. Через них людина взагалі сприймає та пізнає всі явища зовнішнього світу. Особливо при тому чинні такі змисли, як зір (око), слух (вухо) і дотик (м'язи, шкіра), а слабше — нюх і смак.

Однак цей змісловий апарат служить людині для активного внутрішнього відтворення чи перетворення фактів фізичного світу на нові явища у сфері духовній, ідейній за певними психічними законами інтуїції (внутрішнього відчуття краси) й уяви. Ось такий душевний акт (діяння) переміни фізичних явищ на вищі явища духово унагляднені, тобто перенесення уяви і почувань із області фізичної в область суто духову, відбувається через особливий рід творчості, яку й означають, як *творчість мистецьку*.

Отже, *мистецька творчість*, то є особлива здібність і уміння людини *витворювати гарні, прекрасні речі в ідеальних формах і образах, що задовольняють почуття краси*.

МИСТЕЦТВО

Продуктом мистецької творчості є мистецтво. Воно буває *активне і пасивне*. В першому випадку мистець, тобто дійсний *творець* активно (сам) створює якусь гарну річ згідно з уявленим ним образом її, в якій виявляє певні свої ідеї, почуття чи враження, передаючи їх таким способом іншим людям.

В другому випадку якась людина *немистець* пасивно (ніби мимоволі) сприймає уявою і почуттям даний готовий уже мистецький твір, духово лише відгукуючись на заміри і почування мистця-творця. В цьому по суті і полягає *пасивна творчість*.

Не всі люди в однаковій мірі мають активну чи пасивну мистецьку здібність. Пасивно-творча здібність переважно панує в масі людей, які лише насолоджуються сприйманням мистецьких творів. З меншої групи людей час-від-часу виокремлюються особливо обдаровані особи, які самі творять мистецькі цінності. Проте, і самі мистці не в однаковій мірі обдаровані мистецьки-

ми здібностями, які формально ступенюються за таким порядком: пересічна здібність, виняткова здібність, талановитість, геніяльність.

Деякі мистецтва особливо ефективно назовні відображають національний характер і духову суть українського народу. З таких мистецтв, маємо на увазі головню такі, що викликають враження через зір і слух, а тому і називаються *зоровими* і *слуховими*.

До зорових належать категорії мистецтв *просторових* або *пластичних*, (вони займають певний тривимірний простір), як *архітектура* та *скульптура* і мистецтво образотворче — *малярство*. До мистецтва *слухового* належать дві категорії мистецтв *часових* або *тонічних* (тони звуків слідувають за собою в часовій послідовності): *музика* і *спів*. Мистецтво слухове час-то ще називають звуковим, а мистецтво співу — вокальним.

(Добре роздивись: на таблиці I. СХЕМУ ТВОРЧОСТИ ЛЮДСЬКОГО ДУХА і запам'ятай категорії зорових і слухових мистецтв та місце їх у схемі).

АРХІТЕКТУРА

Архітектурою називається мистецтво будівельне, або інакшими словами — *уміння творити гарні будови, що викликають приємне зорове враження і задовольняють почуття краси.*

Зрозуміло, що не всі будівельні споруди гарні, тому і не всі вони належать до архітектури. Найперше, до таких собі звичайних, немистецьких побудов належать численні типово-шаблонові людські житла, що мають на меті практичні цілі: найдоцільніше пристосування до умов життя з найбільшою по можливості вигодою.

З довгої тисячолітньої історії будівництва можна добре пізнати, що найперші людські побудови були якраз житлові, що мали за ціль задовольнити одну з найпекучіших життєвих потреб — охоронити людину від непогоди і бути сталим місцем її осідку. З огляду на такий чисто практичний характер первісних будов дбалося передовсім не про їхню красу, а про винахід найліпших технічних засобів до досконалої тривалої і міцної конструкції (побудови) їх. Через те за довгезний період часу форми житлових будов зазнали великих змін від найпростішого шатрового примітивного типу до досконалого чотиристінного з поверхами дому.

Щойно пізніше, за яких 6—5 тисячоліть до Христа, люди, упоравшись задовільно з житловими будовами, почали споруджувати і для своїх богів-ідолів відповідні приміщення. Ті божеські доми в силу свого високого духово-ідейного значення мали бути особливі, ні в чому не подібні до звичайних хат. І тому будівничі їх придумували різні відмінні, особливі, свят-

кові, урочисті форми, що вражали б людську уяву величезними розмірами, способами побудови, парадністю і викликали б почуття величі, подиву, могутності і страху. Розбудова тих величних споруд відбувалася в парі з витонченим розвитком релігій і мітологій давніх народів. Вони вірили, що в тих будовах живуть їхні боги, і тому ті місця називали святинами чи храмами, тобто місцями осідку богів, де їм належить молитися і приносити жертви.

Спорудження храмів з їхнім особливим характером святих місць і винятковою величчю та урочистістю вимагало й особливого небуденного вміння створити їх. І те вміння могло бути тільки чуттєво творчим, мистецьким, із сильним витонченим почуттям краси та гармонії. Так ось і постало високомистецьке вміння споруджувати незвичайні святкові будови, яке і названо архітектурою.

Треба запам'ятати, що архітектурний твір має завжди дві, тісно пов'язані між собою властивості: 1. елементи технічної структури (побудови), 2. стильове мистецьке опрацювання тих елементів.

Елементи (основні частини) архітектурної структури (будівельної пов'язаності) такі — **СТІНИ**: передня називається «чолова» або «фасад»; дві стіни, сумежні з фасадом, наз. «причілками»; далі — «задня стіна». **ФУНДАМЕНТ** — на нього опираються стіни в ґрунті: обриси фундаменту, звичайно, означають **ПЛЯН** будови. **СТЕЛЯ** покриває стіни згори. **ПІДЛОГА**, або «долівка» лежить проти стелі. Такий, обмежений 6-ма площами кубічний простір, утворює приміщення — кімнату, залю тощо. Стіни мають «**ПОРТАЛ**», вхід до приміщення з дверима й одвірками. **ВІКНА** з рамами «лутками» для освітлення приміщення. Це є головні частини архітектурної будови. Другорядні елементи такі: **ПОКРІВЛЯ** (дах) пласка, схилиста (похила), конусова («шатрова»), баня. **ФРОНТОН** — вивіщена фасада. Стовп, що підпирає стелю чи якісь балки в будові. **ВЕЖА** — при-

будова при стіні, найчастіше на розі будови. ПІДБАННИК — вежа, що підтримує баню. ПОРТИК — ганок перед вхідними дверми зі стелею, спертою на колони. ГЗИМС — карниз, лиштва для прикраси верхньої частини муру. АРКА — лук різної форми склепіння, оперте на колони. СКЛЕПІННЯ — лукова стеля. АРХІТЕКТУРНА ДЕКОРАЦІЯ — прикраса. КОЛОНА постала зі стовпа і має такі важливі частини: КАПІТЕЛЬ, голова — верхня частина колони, ТІЛО КОЛОНИ — середня її частина, БАЗИС — підстава — нижня частина колони.

Усі, названі тут структурні частини будови, можуть бути різним способом по-мистецькому оформлені, і всі ті особливості того оформлення, взяті разом, створюють мистецький архітектурний стиль. Коли ті однакові типи особливості повторюються в цілому ряді мистецьких творів одного якогось народу чи доби (епохи), то вони і створюють якийсь національний або епохальний історичний стиль. Значить: *стиль взагалі то є сукупність усіх типово відмінних прикмет і особливостей, що характеризують мистецьку творчість якогось даного народу чи епохи.*

Деякі давні народи створили такі видатні оригінальні стилі, що вони сильно вплинули на розвиток інших історичних національних і епохальних стилів та залишили в них дуже значні сліди своїми типовими архітектурними конструкціями. До таких народів належать старі єгиптяни зі своїм народнім оригінальним стилем та давні греки і римляни, що створили зразковий на всі часи типовий античний (старовинний) архітектурний стиль. Ці стилі сильно впливали на розвиток усіх європейських історичних стилів, а тому і на утворення та розвиток українського національного стилю.

ЕГИПЕТСЬКИЙ СТИЛЬ

Як і в інших народів, єгипетський архітектурний стиль найбільше позначився своїми типовими основними особливостями на будовах величних просторих храмів для численних єгипетських богів. Всі ті храми мали просторову форму видовженого прямокутника, поділеного на три частини: *придвір* при вході до храму, де перетримували жертвних тварин, далі — середня найбільша частина храму, що називалася *дворищем*, де молилися і приносили жертви маси народу, і третя, найважливіша частина храму — *святотлице* або вівтар зі статуєю якогось бога-ідола.

При широкому порталі храму з обох боків підносилися дві могутні трохи скошені догори вежі, звані *пілонами*. При стінах дворища тяглися вузькі галерії, що перекривалися пласким дахом, опертим на численні колони. В єгипетській архітектурі *визначене місце займають якраз колони*, бо на них найбільше позначилися функціональні (дієві) та мистецькі особливості стилю. В тих колонах найперше пізнаємо їхнє власне технічне призначення. Бачимо, що вживається колон головно для підпирання стелі-піддашшя. Тим то пояснюється широке вживання великої кількості колон у розсяглих храмах і в самих єгиптян, і в інших старовинних народів. (Дивись на таблиці II-ій пляни храмів єгипетського й античного).

Колона в єгипетській мистецькій обробці стала ще й особливим релігійним символом, і тим підкреслила відмінну оригінальність цілого єгипетського стилю. Храміві колони в Єгипті робилися у вигляді священної квітки лотоса; капітель мав форму або розквітлої тієї квітки, або її пуп'янка; далі — саме тіло колони

являло собою ніби зібрані у жмут стебла тієї квітки, перев'язані в кількох місцях. (Див. таблицю II-у).

Для єгиптян це мало велике релігійне та історичне значення. Воно нагадувало їм ті прадавні часи, коли їхні прапредки ще не будували храмів, а молилися в дібровах і в лотосових гаях. Густі ряди храмових колон мали замінити людям в уяві колишні стовбури дерев та стеблини лотосів давніх священних гаїв.

В історії архітектури єгиптяни відомі також спорудженням світознаних колосальних гробівців для своїх володарів фараонів. Ті могутні надгробники, звані звичайно *пірамідами*, побудовані з величезних брил каміння посеред пустелі, перетривали тисячоліття і збереглися ще й досі майже не діткнені руйнацією часу.

Єгипетська архітектура сильно відбилася на процесі розвитку пізнішої світової, особливо церковної архітектури. Досить вказати бодай на те, що в ній започатковано трьохдільний плян різних святинь і храмів з головною частиною — «святинищем» та популяризована колона.

АНТИЧНА АРХІТЕКТУРА (Античний стиль)

Ще більше за єгипетську стала відомою в світі архітектура давніх греків і римлян під спільною назвою архітектури античної (стародавньої) або античного стилю. Ця архітектура витворила такі особливі оригінальні і тривалі мистецькі форми, що стали пізніше у всіх світових архітектурах, надто в європейській, основними елементами будівництва.

Давні греки, як і єгиптяни, найпарадніші, найвеличніші і найкращі свої будови присвячували численним богам. Однак грецькі храми відрізнялися від єгипетських розмірами і виглядом: вони не були такі великі, а зате кращі через гармонійну пропорційність і сполуку окремих частин будови. Характеристичною прикметою античних найдавніших храмів є цілковита відсутність фасадної і бокових стін. Завершення храму, тобто стеля і покрівля підтримуються виключно колонами, які заповнюють увесь простір. (Дивись таблиця II-га — план і фасад грецького храму). Лише ззаду храму прибудовано стіну, в якій приміщувалася комора зі статуєю ідола на високому постаменті. Грецький храм *масою своїх колон при відсутності стін* ще більше, ніж єгипетський, символічно являв собою густий ліс стовбурів давніх священних дерев із священних гаїв. Стеля покривала цілий храм і всією вагою спочивала на коротких балках, опертих на колони. Будова храму завершувалася *двосхилистим дахом*, що був винаходом античної архітектури і широко нею практикувався. Між схилами даху і стелею над фасадом і над задньою стіною утворювався трикутний простір, який замурувано з обох боків. Такий трикутник звався *фронтоном* і, звичайно, прикрашувався

різьбою образу якоїсь бойової сцени. Двосхилистий дах з фронтоном пізніше стали основними елементами світової архітектури.

Та найбільш відомою й особливо міцно засвоєною у світовому будівництві стала антична колона. Давні греки, а потім і римляни, уділяли мистецькому оформленню її особливу увагу. Антична колона стала найвиразнішою репрезентанткою урочистого античного архітектурного стилю. В самій Греції вироблено три типи колон, що називаються *орденами*: «дорійський», «іонійський» та «коринтський». Ці ордени розрізняються між собою капітелями. Дорійський капітель найпростіший: він безпосередньо підтримує т. зв. «подушку», на яку опираються балки стелі. Капітель іонійський має під «подушкою» закрути, подібні до баранячих рогів. А коринтський капітель складається ніби з кошика квітів, переважно ж з гарного, декоративно покрученого листа аканту, широко вживаного для різних прикрас. Ордени архітектурні також називають стилями, тому говорять: грецька колона в тому чи іншому стилі — дорійському, коринтському тощо. Всі грецькі колони мають вздовж тіла витесані жолобки, які для ока роблять колону стрункішою і ніби вищою.

Римська пізніша архітектура майже цілковито у всьому перейняла конструктивні і мистецькі форми грецької архітектури. Однак у формі колони римські майстри зробили ту відміну, що базис її *підвищували* на одну третину всієї довжини тіла колони. (На таблиці II-й добре роздивись усі відмінні особливості колон і запам'ятай їх).

Окремо римській архітектурі належить особливе признание за один, дуже важливий винахід, що сильно удосконалив загальну структуру всього світового будівництва. Римляни винайшли *спосіб мурувати склепіння лукове* і покривати ним розсяглі простори в будовах з середини та зовні.

В античному світі любили будувати храми комплексово (групами). В давній Греції розкішна група

прекрасних храмів займала мальовниче місце на Акрополі в Атенах між мурами воєнної твердині. (Акрополь значить твердиня). В Римі подібним місцем скупчення храмів була велика площа для народніх зібрань — Форум.

В найдавніших часах в античному будівництві, як і в єгипетському, в храмах ніяких вікон не робили, бо світло до них проходило безпосередньо або зверху через відкриту стелю, або збоку через ряди колон. А в звичайних житлових домах світло проходило в кімнати згорі через поземі прямокутні вузькі отвори, зроблені в стінах під стелею. Цей самий спосіб освітлювання приміщень уживали і в розсяглих будовах громадських установ, і у величних володарських та магнатських палатах. Однак, з бігом часу ті світляні отвори з-під стелі перемістили на середину стіни кімнати, і при тому радикально (докорінно, основно) змінилася і форма тих, властивих уже в нашому теперішньому розумінні — вікон: вони набули вигляду досить широкого прямокутника прямовісного, спочатку з поземою верхньою перекладиною, яку за римських часів щораз частіше стали замінювати опуклим луком віконного склепіння. Так в античних часах утворився основний тип вікна, який перейняла архітектура всіх стилів аж до нашого модерного часу. Звичайно, тип прямокутного прямовісного вікна утворився за формою portalу і входових дверей, що для зручності користування ними видовжилися вгору. Найліпшим зразком античної архітектури з повним використанням лукових форм — вікон, порталів, арок та інших різних склепінь був Колізей, руїни якого збереглися і досі.

УКРАЇНСЬКИЙ СТАРОДАВНІЙ СТИЛЬ

ПОГАНСЬКА ДОБА

Від найдавніших часів ще так званої Трипільської культури (понад 3000 років) прапредки українського народу, як і прапредки слов'ян та інших племен, мали будівництво дуже нескладне, просте. Про красу того первісного будівництва ніхто тоді не думав. Будівельним матеріалом для тогочасних будов служили просто земля, глина, зрідка дерево і ще рідше камінь, звичайно у великих необтесаних брилах. Люди будували передовсім житла, сховища від непогоди і місця з родинними вогнищами. В побудові такого житла головню старалися досягти найбільшої доцільності та вигоди. Вони були двох типів: один з них — житло, викопане просто в землі, покрите зверху травою (очеретом) чи соломкою. Така споруда звалася землянкою; другий тип житла називався хатою, хижою або й халупою, стіни якої виведені були вже на поверхні землі.

Землянка в пляні мала, звичайно, форму кола, і наслідувала житло шатрове з попереднього кочового життя. Натомість хата була вже цілковито продуктом хліборобської культури осілого населення, слідів якого, власне, найбільше збереглося в Україні від тієї давньої трипільської доісторичної доби, яка і дістала свою назву Трипільської культури від міста Трипілья на Київщині, де найперше в розкопах відкрито останки найдавнішого українського життя. Тогочасна хата мала в пляні видовжений чотирикутник, розбитий на три частини: дві кімнати, розділені вузькими сніями. Друга кімната призначалася для варення і споживання їжі, тому мала глиняну піч з димарем або просто відкрите вогнище на підмурівку з каміння чи з глини, яке називалося «кабицею».

Стіни старовинної хати були глинобитні, тобто їх збивали, ліпили просто з тугої глини, перемішаної з травою або соломою. На стіни оперався чотирисхилистий дах (пірамідальний) із жерток, скісно поставлених і покритих густим віттям дерев або очеретом. Долівка в хаті була щільно вимазана грубшою верствою жовтої глини. Багато слідів саме такого типу хат знайдено в трипільських розкопах. І цікаво, що саме такий тип хатнього житла з тим самим пляном просторового розположення і навіть способом будування в основному займає і досі широкі простори земель Східної і Західної України.

Поза хатніми житлами та іншими, подібними до них малими господарськими будівлями, інших і більших побудов у трипільській добі не зустрічається. Очевидно, просторих і величних храмів на нашій землі в тих часах не будували. В ті неспокійні часи на всіх просторах поселення будували великі розмірами оборонні споруди, звані «городищами», бо мали вигляд певної площі, обведеної високими валами із зовнішнім ровом.

Сліди тих старовинних городищ ще й тепер досить густо зустрічаються в багатьох місцевостях України.

Дальшим етапом розвитку українського будівництва є вже ближчі до нас часи княжої держави — Київської Русі. Архітектура набуває щораз виразніших рис будівництва дерев'яного, а в основному і в деталях (подробицях) починають поступово вироблятися назовні деякі форми власного національного стилю. Старим затверділим способом залишилося в масі звичайне будування хат за чотирикутним пляном з його традиційним поділом на три частини; але стіни в житлах починають щораз частіше виводити з грубих колод чи обтесаних брусів, положених поземо. Особливо багато таких дерев'яних хат будували в лісових частинах України. А в степових просторах через брак дерева і надалі переважав тип хати, ліпленої з глини («мазанки»).

Новий тип хати уже за княжих часів мав деякі

значні відмінні від первісного трипільського типу: дах хати (покрівля) оперався на міцні крокви, покладені на стіни, а під самим дахом будували стелю з дощок, покладених на грубий сволок, часто прикрашений мистецькою різьбою. В середині хати ставили високу піч з комином, припечком і грубкою та лежанкою між ними. Стіни зовні і зсередини та піч з комином гладко вимащували глиною або білили вапном; піч, а особливо комин, розмальовували кольоровими орнаментами (прикрасами). Подібно розмальовували одвірки, віконниці і віконні рами; тим то така старовинна хата мала дуже привабливий, мальовничий вигляд, а тією красою і чистотою дуже відрізнялася від дерев'яних курних і почорнілих хат («ізба») північних сусідів — фінських та московських племен. Отож, основний, історично традиційний архітектурний тип української хати, усталився ще за княжих часів і перетривав аж до нашого часу, поки його стали поступово спотворювати нужденними колхозними будинками.

Ще більше, ніж на житлах звичайного українського населення, позначились виразні прикмети самобутнього архітектурного стилю на більших розміром будовах приватних і спорудах загального значення, — житлах княжих і боярських, ідольських капищах та побудовах оборонних.

Доми багатих і владних та впливових людей давньої Київської Русі були великі, розсяглі і часто мали два і більше поверхів; звалися вони палатами і хоромами. Особливо пишні, величні і високі будували княжі хороми на два-три поверхи. Княжі хороми ставили на дерев'яному фундаменті з грубих паль, вбитих сторчма в землю. На палях ставили поміст і виводили дерев'яні стіни з поземо кладених колод «на зруб»; покрівлею служив схилистий дах з тесаних дощок; стелі у приміщеннях були також із дощок і спочивали на грубих сволоках, прикрашених мистецькою різьбою; долівки скрізь були теж дощані, а в парадних світлицях часто навіть виложені кольоровими кахлями

(невеликі плитки з паленої глини); кахлями ж були облицьовані і великі високі печі-груби в кімнатах, як це видно з розкопів палацу князя Ігоря в Києві. Вхід до дому (два або й більше) був під широким ганком на гарно і майстерно вирізьблених підпорах-колонах; від ганку вздовж фасаду будівлі тяглося опасання (галерея) або вузький балькон з балюстрадою (поруччям). (Дивись III. таблиця).

У середині хорони поділялися на значну кількість окремих більших і менших приміщень-кімнат. Верхні кімнати звалися «горниці» (тобто горішні). Кімнати на нижньому поверсі мали різне, більш службове призначення. Найбільша, найголовніша і найпарадніша в домі кімната була «світлиця»; в ній князь приймав гостей, послів, чинив суд, відбував державну нараду з боярами.

У світлиці та в інших великих кімнатах стеля підтримувалася підпорами, що являли собою певного роду дерев'яні, прикрашені різьбою, українські колонії без капітелів; двері і вікна — чотирикутні широкі і високі. В княжих домах вікна мали вже скляні прозорі, іноді і кольорові шибки із грецького скла; двері були тесані з грубих міцних брусів, з кованими з міді чи заліза завісами і замикалися тяжкими залізними засувами.

За княжої поганської доби теж не будували храмів для богів, але для деяких ідолів ставили невеликі дашки над ними на захист від непогоди. Ті старовинні релігійні споруди звалися капищами.

Давня архітектура позначилася і на тогочасних оборонних спорудах. Були це побудовані довкола города (міста) довгі, високі дерев'яні стіни, кладені з величезних колод поземо у зруб на стрімких земляних валах. Іноді замість стін ставили частокіл із грубих, загострених палів, вбитих сторчма у земляний вал. В певних місцях стін чи частоколу прорубували вхідні брами, боронені високими вежами. Такі ж вежі ставили і на кутах та на заламах стін; звалися вони «городницями».

ВІЗАНТІЙСЬКИЙ СТИЛЬ

ХРИСТІЯНСЬКА ДОБА

Із запровадженням християнства в Україні започаткувалася і нова мурована архітектура, головню церковна, що принесена була з Візантії. Першим таким стилем, що міцно і досить надовго установився в Україні, був грецький візантійський стиль, який постав у IV ст. християнської доби.

Візантійський стиль розвинувся в основному із попереднього будівництва античного, успадкувавши від нього головню округле склепіння стелі, арок, вікон та порталів, а частинно і округлих покрівель. Однак, до конструктивних античних засад новий стиль додав власні характеристичні відміни, які надали йому специфічного типового вигляду. Найперше візантійський стиль значно змінив поземий плян колишнього поганського святилища на плян християнського храму, опертий на ідеях нової церковної символіки. В самій Візантії православні храми мали в пляні вигляд або хреста (символ спасіння через хрест), або кола (символ вічності християнства), або зірки (символ благовістя про Христа), або ще вигляд «базиліки» — видовженого прямокутника із заокругленою нішою (заглибленням) у задній стіні. В таких приміщеннях в античному світі відбувалися народні суди, і в заокругленому місці на підвищенні стояло крісло судді, намісника царя-базилевса (грецьке «базилевс» зн. цар), від чого й усе приміщення називалося базилікою. З часом утвердження в римській імперії християнства багато таких базилік повернено було на християнські храми, де на підвищеному місці із заокругленням влаштовано було вівтар, а саме заокруглення в стіні названо апсидою. Базиліка символізувала корабель, що ним ніби через християн-

ську віру спасаються люди серед бурі гріхового життєвського моря.

Однак і всі християнські храми і надалі затримали релігійно традиційний триподіл плану лише з іншими назвами, а саме: невелике приміщення при вході до церкви названо «притвором» (давній «придвір»); найбільшу середню частину названо «храмом вірних» (давнє «дворище»), а третю ділянку церкви названо «вівтарем» або «Святе Святих» (давнє «святинище» в єгипетському й античному храмах).

Подібно, як і в поганських храмах, в церквах християнських візантійських уживалося часто склепінь, арок, стовпів і колон у внутрішньому просторі будови. Ота часто, постійно і в чималій кількості вживана форма багатьох заокруглень у склепіннях стелі, в арках у верхній перекладині вікон і порталів, надали всьому новому християнському будівництву особливих і відмінних рис, які і втворили окремий візантійський стиль. (Дивись — III-тя таблиця).

Та найвиразнішою, найхарактернішою ознакою візантійського стилю в церковних будовах стало увінчання їх у вигляді «сферичних» (округлих) бань на округлих чи гранчастих підбанниках, які підносилися над покрівлею (дахом) церкви. Побудова бань у християнських храмах цілковито відрізняла їх від поганських античних божниць. Число бань в церквах мало також релігійне символічне значення, як і в планах. Бані будувалися завжди в нечотному числі від однієї до тринадцятих, при тому одна баня означала віру в Єдиного Бога, три — символізували Св. Трійцю; п'ять бань нагадували Христа серед євангелістів. Сім бань — сім християнських Таїнств і т. д. Найчастіше ж будувалися храми з трьома і п'ятьма банями, вивершення яких найліпше відповідало і найчастішим плановим конструкціям будов — базиліковій і хрестовій. Скупчення бань біля якогось центру, означеного найвищою банею, надавало всій будові характеру т. зв. «центрального заложення».

У візантійському стилі змінився трохи і вигляд колон та пілястрів (півколони, ніби втиснуті в стіну), особливо їхніх капітелів супроти їх античних першовзорів. Візантійські колони, стовпи (колони без капітелів) і пілястри, крім округлих, мали ще форми і прямокутні та гранчасті, а капітелі їх мали звичайно форми досить розширені вгорі, (часто ніби перегнута піраміда основою догори), прикрашені скульптурними візирями хрестів, орнаментів і монограмою (сплєтених літер). І самий орнамент сильно відмінився від античного та набув власних особливостей через часте вживання кіл, і штудерно випнутих ліній в т. зв. «плєтінці», зв'язаних з різного виду хрестами.

Найтиповішим пам'ятником чистого візантійського стилю була церква Св. Софії в Царгороді, яка вражала і чарувала своєю монументальністю та величчю. (Існує та будова і досі, але вже перероблена на турецьку мечеть). Всі згадані елементи візантійського стилю в ній найяскравіше виявлені.

В чистому візантійському стилі були побудовані в чималій кількості і грецькі церкви в південній частині Криму, підлеглому колись Візантії. Натомість в осередку княжої України — в Києві, Чернігові, Василькові, Переяславі і т. п., візантійський стиль зазнав деяких змін.

Найперше змінено плян церковних будов: замість хрестових і базилікових форм застосовано форму квадратову. В такому пляні була і побудована перша церква в Україні — Десятинна (Успіння Богородиці) і первісний собор Св. Софії та церква Печерської Лаври в Києві і собор Спасителя в Чернігові. Пізніше Св. Софія сильно поширилася прибудовами і плян її набув вигляду розтягнутого по фасаду прямокутника. Теж і форми візантійських церковних бань в княжій Україні мали вигляд не повної округлості, а половинчастої (півсферичної) з низьким склепінням.

Св. Софія в Києві тепер по численних перебудовах (за часів митрополита Могили і гет. Мазепи) має ін-

ший вигляд, ніж той, коли була збудована (за кн. Ярослава Мудрого), однак з давніших часів залишилися в ній ще непорушними п'ять апсид справжнього візантійського стилю, і це в Україні є найціннішим пам'ятником колишнього візантійського будівництва. Водночас собор Св. Софії є й найвизначнішою архітектурною пам'яткою на Сході Європи і дорогоцінною історичною культурною перлиною всього європейського і всесвітнього мистецтва. Із оборонних мурованих будов княжої доби, відомі з літописних описів великі міцні, збудовані кн. Ярославом міські стіни навколо Києва з Золотою Брамою, руїни якої збереглися і досі.

РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ

Зародився в південній Європі серед романських народів в добу розквіту там лицарства по похмурих магнатських залах. Тому і самий той стиль має тяжкувату, присадисті й досить похмурі форми.

В романських будовах об'єм невеликий, тісний, стіни грубі, стелі низькі і рівні; колони теж низькі та грубі невибагливої форми, найчастіше розширені посередині, або при основі (тобто «пузаті» або «бутельчасті»), перекриття зі схиленим дахом; вікна вузькі і невеликі із заокругленим верхом і часто парні, тобто стоять близько одно біля одного, так, начебто було одно вікно, розділене колонкою.

Церкви романського стилю мали в плані базиліку, тому своїм продовгастим виглядом значно відрізнялися від візантійських храмів центрального заложення. Мали вони ще і ту особливість, що в них по обох боках фасаду височіли дві вежі з стіжковим або шатровим (гранчастим) дахом, а одна баня з таким дахом підносилася з-посеред даху.

Романський стиль у чистому виді не залишив слідів в Україні східній лише, і то в незначній мірі, вплинув на деякі зміни стилю візантійського в будовах на західних українських землях, бо прийшов він до нас із запізненням і не встиг закріпитися через татарську навалу зі сходу в XIII. ст. Тим то він вважається в нас за стиль переходовий.

ГОТИЧНИЙ СТИЛЬ

Готичний стиль утворився в північній Франції, в Нормандії, але тому, що він сильно поширився та повно і блискуче розквітнув серед народів германських готського походження, то і назву свою отримав від того. Готичний стиль у всій своїй силі запанував передовсім серед населення середньовічних міст Європи, які змагалися за свою автономію й самоуправу з феодалами і лицарством. Тим то на цьому стилеві виразно і позначились головні архітектурні конструкції, які натурально постали з життєвих умов тодішнього міського життя. Як було зазначено, середньовічні міста змагалися за свої права і королівські привілеї та провадили вперту боротьбу з багатим і могутнім панством, яке часто робило походи і напади на міста та грабувало заможних міщан.

Для своєї оборони міста будували оборонні споруди, замикалися в міцних мурованих стінах. Через те просторові міські площі, забудовані домами, були обмежені, і люди не могли легко розбудуватись поземо, а тим часом населення міст безперервно розмножувалось. Отож, така натуральна необхідність примушувала міщан розбудовуватись прямовісно, тобто будувати свої дома вгору, ставити високі житла з поверхами. Від того способу будування високих, скупчених тісно домів і витворився та розвинувся витягнутий вгору стиль, з конструктивно видовженими лініями.

Звичайно, найвиразніше й найефектовніше та витягненість, те стремління догори відбилося на церковних будовах, які, власне, скупчили в собі всі характеристичні особливості готики і стали головними її репрезентантами. З тієї засади, що храми, взагалі, мусять домінувати (перевищувати) над усіма іншими міськи-

ми будовами, а ті будови були високі, то і церкви середньовічного міста сильно виструнчувалися, ніби гналися до неба. Ті готичні церкви так тоді і символічно тлумачили, що, мовляв, вони своїм стрімким гоном вгору дають образ молитви, яка стремить до неба.

Найголовніші архітектурні особливості готики ті, що всі її форми є сильно видовжені. Через те будови, особливо церковні, є високі, стрімкі, а залежно від цього і всі структурні та мистецькі елементи мають вузькі, витягнені форми. В плані готичних церков, як і в романських, переважає базиліка; так само, як і в романському стилі, при фасаді церкви з обидвох боків височіють дві вежі. Але зате перекриття їх дуже високе, шпичасто-шатрове, тобто з сильно загостреним верхом.

Однак найбільш відмінною архітектурною особливістю готики є винайдене нею специфічне *гостролуке хрещате склепіння*, що конструктивно відповідає і найкраще гармонізує зо всіма іншими архітектурними елементами її. Гостролуке склепіння цілком застосовано і в новій формі вікон, і в порталі, в арках, і в нішах (заглибленнях) стін.

Внутрішнє склепіння стель на місцях стику ребер гострих луків утворює мальовниче перехрестя, тим то таке склепіння часто і називають хрещатим.

Колони в готичі тонкі і стрункі, а тому в тих місцях, де підтримується значний тягар, вони утворюють дуже часто групи з двох, трьох і більше колон, тісно розташованих. Портали в готичних храмах часто бувають потрійні, а над головним з них красується величне гостролуке вікно, або округле вікно у вигляді квітки, чому воно й називається «розетою». Готичні дуже високі вікна звичайно ослаблюють стіни будови, і щоб їх зміцнити — зовні прибудовують до них підпорки, що звуться «контрфорсами».

В Європі побудовано велику кількість храмів та інших будов у розкішному, величному стилі готики. Найкращі зразки того стилю виявилися в Мілянському

Соборі в Італії, та в соборі Нотр-Дам в Парижі. Поза Європою пізніше готичний стиль замандрував і в океанські краї з європейською культурою — до Америки та до Канади.

Натомість в Україні готичний стиль в часі свого блискучого розвитку не мав поширення через те, що тоді в Україні панували татари і нищили її культуру. Особливо негативно панування татар відбилася на будівництві. Старі пам'ятки архітектурні були поруйновані війною і попалені, а нових споруд нікому було ставити, бо провідні багаті верстви населення України — князі, бояри, купці та інші меценати — були винищені, а маси простого населення зубожені. Лише на крайньому заході українських земель, в Галичині, а головню на Закарпатті, куди татарська руїна не сягала, готика знайшла собі притулок. Виявилась вона передовсім в дерев'яному будівництві сільських гірських церков, а в міських мурованих будовах знайшла дуже мало місця. переважно в Перемишлі та Галичі.

Проте, в дерев'яних готичних будовах українських розвинулися виразні нові архітектурні відміни, так, що це стало спеціальною ознакою національного українського готичного стилю. Головні прикмети його такі: найперше устійнено і згармонізовано конструктивно зовнішній вигляд будови з її пляном, тобто традиційна релігійна трьохдільність церкви зразу виразно зазначена і в наземній будові трьохдільним же поділом стін і відповідним виведенням бань над ними (Див. табл. IV.). В перекритті будови часто зустрічаються піддашся, якими розбивається площа підбаників. Перекриття, звичайно через те багатосхилісте. Навколо церкви будовано відкриту галерійку, що зветься *опасанням*. Одвірки (і двері) та вікна мають *оригінальну форму шестикутню* з ламаною наскіс верхньою перекладиною. Колони, чи вірніше — стовпці, що головню назовні підпирають ганок та опасання, гарної вирізьбленої, часто шрубової чи ланцюгової форми. Все це в сукупності створює власний український готичний стиль.

РЕНЕСАНС

Ренесансовий стиль, як і сама назва, що означає «відродження», постали в Італії. Ренесанс власне був реакцією (запереченням) на сухий, штивний і холодний готичний архітектурний стиль та взагалі на понуре, прибите католицькою церквою все життя середньовіччя.

Ренесанс наслідував світле і радісне античне мистецтво і в архітектурі відновив давні зразки антики з його прекрасними пропорційними, гармонійно розвиненими формами. У будовах намагалися виявити не тільки красу, але і велич монументальности, тому найчастіш, звичайно, ставили будови розсяглі, з прикрасами великої кількості колон, портиків, фронтонів, арок, сходів і т. п.

Особливо ж зверталось увагу на побудову гарних могутніх бань еліпсового вигляду (видовженого кола). Найкращим взірцем будов ренесансового стилю, що дуже швидко і широко розповсюдився в Європі, був і свідчить досі — Собор Св. Петра в Римі.

В Україні ренесанс не розвинувся у власне національне мистецтво, як стилі візантійський, дерев'яна готика та пізніший стиль баракковий. Тому доба ренесансу вважається для України переходовою, хоч за той час чимало прекрасних ренесансових архітектур прикрасили найбільші міста України, як Київ, Львів та інші. Цю гарну архітектуру творили власне чужинці, що попереселялися в Україну переважно з Італії тоді, як впливи Заходу на наших землях по знищенні татарської могутності в XV ст. почали сильнішати. Визначними пам'ятками тієї ренесансової доби залишилися типові трибанні церкви по всій Україні, та двір з чудовою вежею при ньому купця-мецената Корнякта у Львові.

БАРОККО

Барокковий стиль зі своєю назвою, як і ренесанс, є також італійського походження. Слово означає «пересаду», «перекручення», бо справді в цьому стилі введено чимало форм з багатими і надмірно хвилястими, гнутими і ломаними лініями та площами. Бароккова архітектура виявляє тим великий неспокійний рух, непогамованість. Скрізь панує вигнутість, заокруглення, численні заломы, закрути, складні сплетення і переплетення, особливо у декоративних розкішних оздобах, яких уживається повною мірою, а часто і з переборщенням. Зокрема та характеристична вигнутість ліній і площ помітна у фасадах домів і церков та особливо у формах церковних бань, що викликають почуття незвичайности, наче б живої краси. Сильна вигнутість і покрученість позначаються теж і в формі бароккових колон, що мають шрубово-витий вигляд, або вкриті густим рослинним крученим орнаментом. Капітелі в основі ніби коринтські, але замість класичного античного аканту (листя) мають багато різnorodних квітів, листя, а іноді навіть фруктів.

Взагалі в бароккових прикрасах орнаментация дуже багата, різноманітна і трохи фантастична. Нею прикрашують не тільки фронтони і фасади будов, а навіть начільники (карпици над вікном) і бокові прирамники (карнизи по боках вікон). Так само часто попід вікнами чи вздовж верхніх гзімсів (широкі карпици попід дахом) тягнуться гірлянди (вінки та плетенки) з квітів, листя і фруктів. Для прикрас уживається також часто арматура — мальовничо згуртована зброя: щити, мечі, шоломи, панцирі і прапори. У фасадах і при порталах можна бачити штудерні волоти, тобто спираль-

ні закрутки або перервані й обернені начільники. (Див. табл. V.). Все це багатство бароккових орнаментальних елементів перенесено було в XVI в. в Україну і міцно затвердилося на сприятливому ґрунті, бо та незвичайна чарівна розкіш у можливостях безмежних комбінацій припала до смаку українському творчому духові.

Однак українці не прийняли барокка, наслідуючи сліпо всі чужі форми і засоби їх виявлення. Творчий геній українського народу перетопив, переробив ті форми по своєму, надавши їм своїх власних виразних національних рис і місцевих прикмет. Ні один архітектурний стиль не був так глибоко пропрацьований і по своєму відшліфований в Україні, як власне стиль барокковий. Тим то і витворився в Україні особливий відмінно-характеристичний тип барокка, що відповідно і дістав у світовому мистецтві окрему назву українського чи козацького барокко. Назву козацького барокка дістав цей стиль тому, що розвивався у нас в часі розквіту козаччини, коли XVII—XVIII ст. ст. провідна її верства — гетьмани, полковники, сотники і січовики та інші меценати будували чимало церков по всіх просторах України, і місцеві творці тих національних пам'яткових скарбів мали широку можливість виявити силу власного народнього творчого генія.

В українській барокковій архітектурі злагіднено надмірне перекручення, пересада отієї вигнутості ліній і площ в елементах, врівноважено пропорції окремих частин і згармонізовано цілість твору; декоративні переладовання також відкинуто і введено в міру, так що витвори українського барокка завжди чарують своєю лагідною композиційною красою. Щоправда, останніх прикмет стилю — хвилястих ліній — скрізь задержано, але їхня гнучкість використана в міру і не переходить в межі химерности. Найкраще виглядають бані церков з їх шоломовидними золоченими верхами, що є характеристичною суттю якраз козацького барокка. Ті бані виразно відрізняють українську національну особливість в будівництві від цибулястих бань москов-

ської архітектури, на якій позначені варварські впливи азійського сходу. В шоломах українських бань витворилося взагалі правило, що скрайня лінія вигнутости бані не сміє перетинати прямовіса, опущеного на лінію основи бані (Див. рис.), а в московських цибулях бань, за це зовсім не дбається.

І ще одна властивість суто місцевого характеру засвоєна козацьким барокко — це тип шостикутного з лагідними скосами верхньої перекладини вікна, форму якого перенесено в муровану будову із дерев'яного готичного церковного будівництва. Крім того, трохи змінювався і самий плян в будові церков: в основному плетався тип хрещатих церков з центральним заложенням, як в п'ятибанних (і з більшою кількістю бань) храмах, та в трибанних з базиліковим пляном, але під західним впливом нерідко ставили дві високі вежі з банями при фасаді по боках порталу (як в Миколаївському Соборі в Києві та в Почаївській Лаврі на Волині). Так само значною особливістю вважається будування при фасаді двоповерхового порталу з рядом вежечок, як майже у всіх церквах Мазепинної фундації. В декораціях уживано багато мотивів із народнього мистецтва.

В Україні залишилось було багато пам'яток барокових. Найголовніші з них — перебудована Св. Софія, Церква Успіння в Печерській Лаврі, Михайлівський монастир. (Останні дві знищені большевиками).

РОКОКО

Французького походження стиль, який власне розвинувся з барокка і відрізняється від нього тільки більшою декоративністю при густому вживанні гірлянд, вінків, мушлів та інших витончених прикрас. Вважається у нас стилем переходовим, хоч свого часу залишив такі визначні архітектурні пам'ятки як Андріївська церква в Києві і Собор Св. Юра у Львові.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СТИЛЬ

Із скасуванням автономії України і зросійщенням передової шляхетської козацької верстви архітектурний рух на наших землях занепадає, як за татарських часів. Цей занепад посилив ще і спеціальний царський наказ 1800 р. який заборонив будувати церкви в українському стилі. З Московщини надсилається проекти і наказується будувати в Україні церкви в візантійсько-московському стилі — «скриньки з цибулястими маківками», як їх називали.

Були скасовані теж і цехові школи, в тому й будівельні, де студіювалося і плекалося особливості рідного барокового стилю. Однак пізніше з полегшенням політичних утисків разом з розвитком літератури починає в Україні відроджуватись і рідне мистецтво на чолі з архітектурою. Пропагатором модерного національного українського архітектурного стилю був російський поет, прихильник українців — Жемчужников, що як аматор, вивчав і досліджував українську народню творчість, яка його сильно вразила великою красою.

Біля нього зібралось коло аматорів, що стали вивчати своєрідний український стиль і писати про нього.

Цим захопилися і студенти Інституту цивільних інженерів у Петербурзі. Так був збуджений інтерес до відродження власного мистецького архітектурного стилю українського.

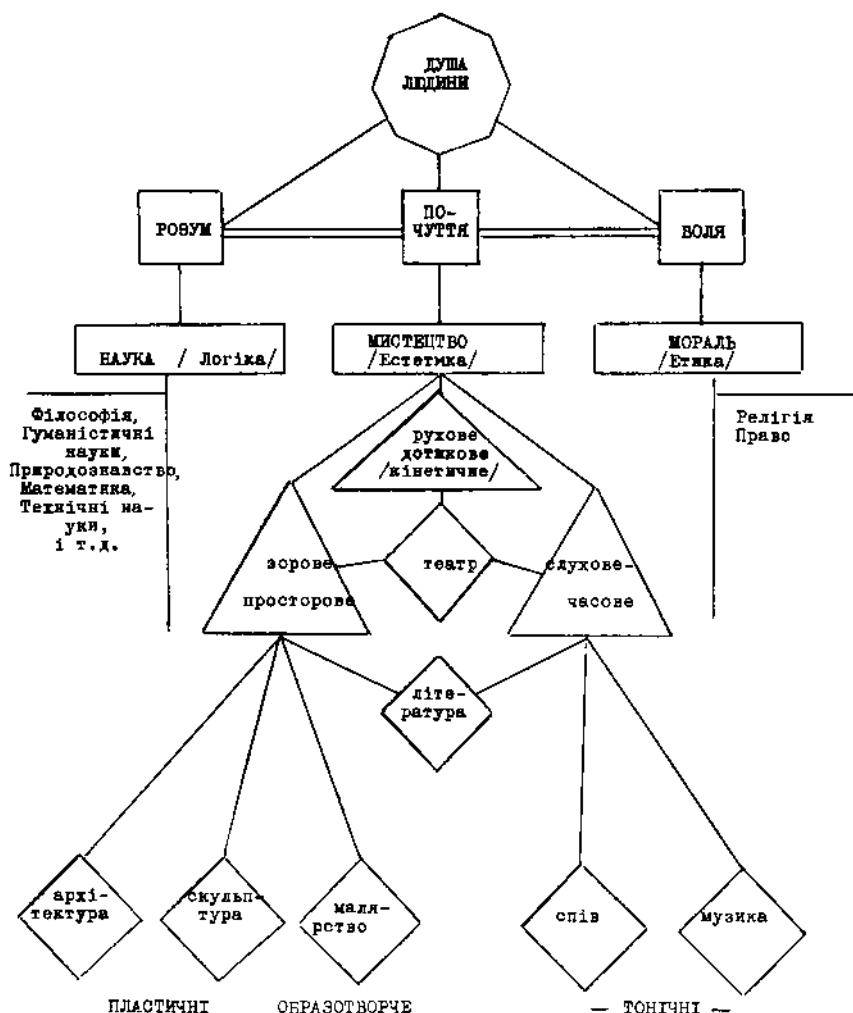
Однак, справжнім практичним творцем нового реального національного українського архітектурного стилю був мистець Василь Кричевський, що як на взірець того стилю побудував прекрасний будинок Полтавського земства і ще декілька будівель. З відродженням української державности в Києві утворилося Товариство українських архітектів та Український архітектурний інститут, що взяли на себе завдання племкання рідної історично-традиційної архітектури.

Особливістю цього стилю стало те, що він відтворив, з'єднав і згармонізував усі найліпші досягнення вікових зусиль власної української архітектури, що вона їх витворила в стилях візантійському, готичному і передовсім в стилі бароковому на ґрунті найдавніших історичних засад суто народного будівництва. Всі ті різні елементи логічно й гармонійно з'єдналися в новій композиції, і так утворився цілком природнім шляхом новий, блискучий традиційний національний український стиль, що дав і свій внесок до розвитку загальної світової культури. Цим нашим мистецтвом чаруються чужинці, що його високо оцінюють, а ми маємо бути горді з рідного могутнього творчого генія, що створив такі вічні скарби. (Дивись табл. V.).

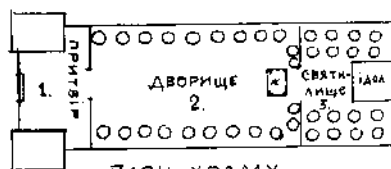
ТАБЛИЦЯ І

СХЕМА ТВОРЧОСТІ ЛЮДСЬКОГО ДУХА :

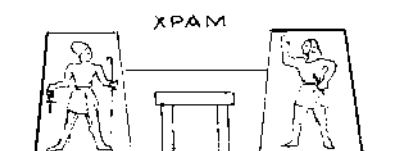

ТАБЛИЦЯ II

ЄГИПЕТСЬКА АРХІТЕКТУРА

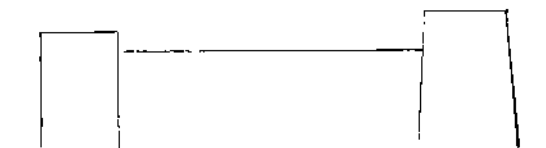
ПЛАН ХРАМУ

ЧОЛОВІЙ ВИГЛЯД З ПІЛОНАМИ

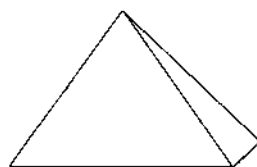
КОЛОНИ

БОКОВИЙ ВИГЛЯД

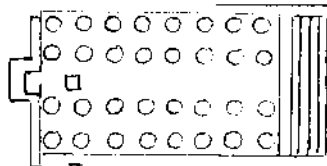

сфінкс

ПІРАМІДА

АНТИЧНА АРХІТЕКТУРА

ПЛАН ГРЕЦЬКОГО ХРАМУ

КОЛОНИ:

АКАНТ

ДОРІЙСЬКА

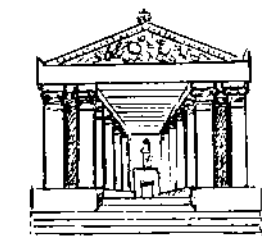
ІОНІЙСЬКА

КОРИНТСЬКА

РИМСЬКА

ФАСАД ГРЕЦЬКОГО ХРАМУ

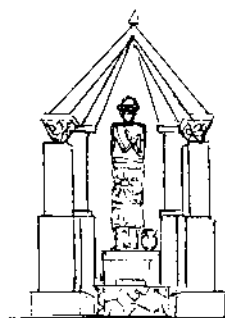
ФРОНТОН

АРКА

УКРАЇНСЬКА АРХІТЕКТУРА

ПОГАНСЬКА ДОБА.

Капище з ідолом.

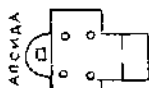

Княжі хороми (палата)

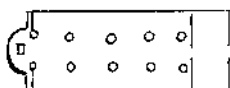

Воєнна вежа

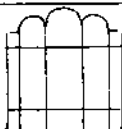
ХРИСТІЯНСЬКА ДОБА- ВІЗАНТІЙСЬКИЙ СТИЛЬ

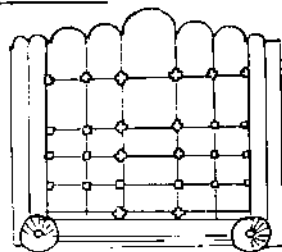
ХРЕСТ

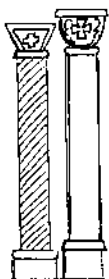
КОРАБЕЛЬ-БАЗИЛІКА
ПЛАНИ ГРЕЦЬКИХ ЦЕРКОВ

ДЕСЯТИННА
ЦЕРКВА

ПЛАН Св. Софії в Києві

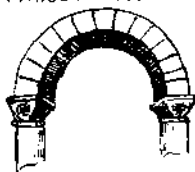
КОЛОНИ

ТИПОВИЙ ЗРАЗОК ЦЕРКВИ

БАНЯ
НА ПІДВАННІКУ

АРКА

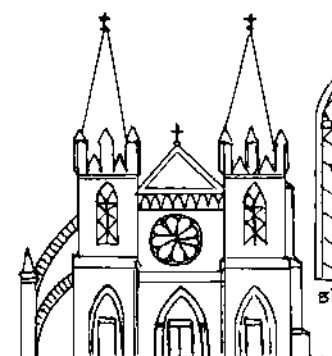
ВІКНО

Св. Софія у первісному вигляді

ТАБЛИЦЯ IV

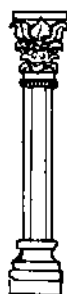
ГОТИКА

ТИПОВИЙ ЗРАЗОК

ВІКНО

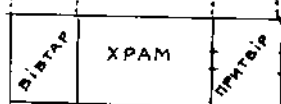
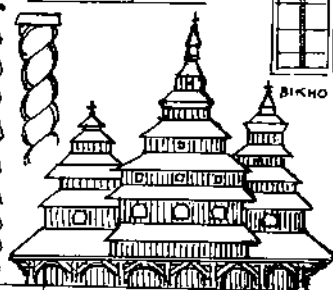
КОЛОНИ

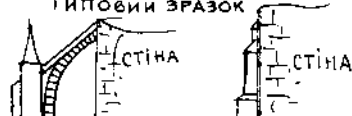
УКРАЇНСЬКА:

ВІКНО

ДЕРЕВ'ЯНА ТРЬОХЗРУБНА ЦЕРКВА
З ОПАСАННЯМ. ПЛАН-ТРЬОХДІЛЬНИЙ.

КОНТРОФОРСИ

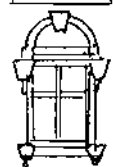
РЕНЕСАНС

ТИПОВИЙ ЗРАЗОК БУДІВЛІ

КАПІТЕЛЬ

ВІКНА

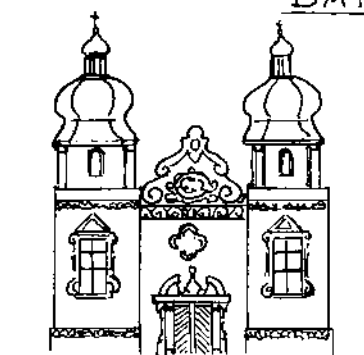

Вежа Корнякта у Львові

ТАБЛИЦЯ V

БАРОККО

Українське (козацьке)

ТИПОВИЙ ЗРАЗОК

БАНЯ

Одна з церков у Києві

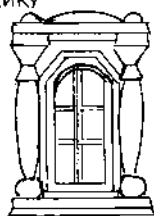
НА ПІДБАННИКУ

ПРИКРАСА ПОРТАЛУ

КОЛОНИ

ВІКНО

МОСКОВСЬКА БАНЯ
НА ПІДБАННИКУ

ВІКНО

Український народний стиль

